

УДК 340.12:165

Бандура О. О. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Гносеологія права як складова філософії права (загальні думки)

Досліджено діалектичні взаємозв'язки правової гносеології як складової філософії права з іншими її складовими – правовими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією. З'ясовано, що взаємозв'язки правової гносеології з правовою онтологією полягають у такому. З одного боку, пізнавальні процеси в праві належать до сфери правового буття, оскільки вони існують. Загалом акт пізнання є онтологічним актом у тому значенні, що він відбувається насправді. Чимало дослідників включають правові ідеї, концепції, теорії до складу правової реальності. З іншого боку, онтологічно-правові знання здобувають за допомогою методів і підходів, які розробляє правова гносеологія з урахуванням досягнень філософської гносеології. Взаємні зв'язки правової гносеології з правовою антропологією висвітлено в таких висновках. Зміст правової антропології є продуктом правового (і загального) пізнання, водночас, правове пізнання є функцією людини як правової істоти, у цьому контексті правова гносеологія є складником правової антропології. Обґрунтовано висновок про те, що правова гносеологія органічно пов'язана з правовою праксеологією – пізнавальна діяльність у правовій сфері є складовою правової діяльності загалом, а теорія правової діяльності є результатом відповідних пізнавальних процедур. Аргументовано, що правова гносеологія органічно пов'язана з правовою аксіологією як ученням про ціннісний аспект права. Увагу акцентовано на питанні критерію значущості цінностей. Таким критерієм визначено істину, дослідження якої посідають центральне місце в правовій гносеології (як і в загальній гносеології). Проблема істини є також сферою перетину правової гносеології з правовими онтологією, антропологією та праксеологією. Отже, правова гносеологія має діалектичні зв'язки з іншими філософсько-правовими дисциплінами та органічною складовою філософії права.

Ключові слова: філософія права; гносеологія права (правова гносеологія); правове пізнання; методи правового пізнання; діалектика.

Постановка проблеми. Гносеологія (епістемологія) права є складовою філософії права й одночасно – складовою загальної (філософської) гносеології (епістемології), яка своєю чергою входить до складу загальної філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо йдеться про гносеологічно-правові дослідження, то передусім слід згадати монографію А. А. Козловського [1], а також монографію Г. П. Корнева [2]. Загальногносеологічним проблемам присвячені, зокрема, монографії А. Ренд [3], Д. Чалмерса [4], В. В. Ільїна [5], Д. Пучкова і М. Попова [6] та ін. Проблеми гносеології права є

також предметом ряду дисертаційних досліджень. Крім того, з цієї проблематики опубліковано багато статей. Але жодна з цих розвідок не має своїм предметом аналіз взаємних зв'язків гносеології права з іншими складовими філософії права.

Мета пропонованої статті полягає у дослідженні зазначених зв'язків та визначенні місця правової гносеології в системі філософсько-правових дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Гносеологія права є складовою філософії права. Загалом філософія права має подвійну природу, є одночасно субдисципліною загальної філософії та правознавства. З боку загальної філософії вона виступає як філософська дисципліна, якій притаманні усі основні риси філософії, як дисципліна, яка застосовує весь арсенал філософських методів і підходів до такої сфери діяльності людини, як право. Якщо філософія визначається як теоретичний світогляд, який обґрунтовує свої положення, то філософія права виступає теоретичним правовим світоглядом, що аргументує свої положення. Якщо основне питання філософії – питання про відношення людини і світу, то основне питання філософії права – питання про відношення правової людини і світу права.

З боку правознавства філософія права виступає як самосвідомість права, його філософське осмислення. З цієї позиції «право є явищем багатограним і не просто являє собою соціальний інститут і засіб регулювання відносин між громадянами, різнорівневу реальність зі своїми закономірностями, структурою та логікою розвитку ... світ права є особливим, що відрізняє його від інших сфер людського буття» [7, с. 5]. При такому підході основним для філософії права виступає питання «що є право (який його сенс)?», «адже від відповіді на нього безпосередньо залежить розв'язання всіх інших найважливіших правових проблем, у тому числі у сфері правотворчості й правозастосування. Це питання є філософським, оскільки співвідносить право з людським буттям» [7, с. 20]. В цьому контексті людина виступає як правова істота. І можна сказати, що питання «що є право?» іншими словами виражає питання «як співвідносяться правова людина і правова реальність?». Право не можна відділити від людини. Отже, питання про відношення правової людини і світу права є основним питанням філософії права незалежно від того, з якого боку ми підходимо до філософії права – з боку філософії чи з боку правознавства.

Правові людині потрібні знання про саму себе і про світ права, і ці знання мають бути правильними, істинними. Це зумовлює необхідність у вивченні пізнавальних процесів у праві,

форм, рівнів і методів правового пізнання. Даним спектром питань опікується така складова філософії, як гносеологія права. Вона є також складовою загальної, тобто філософської гносеології.

З усіх проблем гносеології права ми розглянемо лише ті, які свідчать про взаємні зв'язки цієї галузі філософсько-правового знання з іншими галузями – правовими антропологією, онтологією, праксеологією та аксіологією.

У підґрунті зв'язків між правовими гносеологією та онтологією лежить взаємовідношення філософської гносеології як загальної теорії пізнання та філософської онтології як теорії буття. Тут слід врахувати, що буття людини є усвідомленим буттям. Людина – homo sapiens, її буття органічно пов'язане з її розумом, свідомістю, пізнанням. Коли ми ставимо питання про буття, його природу, структуру тощо, ми тим самим робимо його предметом пізнання. Вже в цей момент виникає діалектична полярність «буття – свідомість».

Пізнавальні процеси входять до сфери буття, оскільки вони існують. Акт пізнання є онтологічним актом в тому розумінні, що він відбувається насправді. З іншого боку, онтологічні дослідження здійснюються за допомогою методів та підходів, які розробляє гносеологія. Варте уваги й те, що між буттям і знанням про нього наявна суперечність, яку слід розв'язувати шляхом гармонізації цих протилежностей. Приведення знання у відповідність з об'єктом означає досягнення істини про цей об'єкт.

Аналогічно наші знання про буття права є продуктом пізнавальних процесів, які вивчаються правовою гносеологією в контексті загальної. Слід також врахувати, що правова гносеологія пристосовує положення філософської гносеології до сфери права, широко використовуючи її досягнення. Одночасно правову гносеологію в широкому плані можна розглядати як складову правової онтології, оскільки пізнавальні процеси у праві є частиною правового буття. Багато дослідників включають правові ідеї, концепції, теорії до складу правової реальності.

Взаємні зв'язки правових гносеології та антропології можна розглядати як похідні від зв'язків між відповідними філософськими дисциплінами. З одного боку, всі уявлення про людину отримані внаслідок певних пізнавальних процедур, які здійснюються людиною й залежать від її природи. Аналогічно весь зміст правової антропології є продуктом правового (і загального) пізнання, й одночасно правове пізнання є функцією людини як правової істоти, в цьому відношенні правова гносеологія виступає складником правової антропології.

Звернімось до проблеми істини у праві. Накопичений людством досвід свідчить, що природі правової людини та світу права відповідає гармонія з ним. Для досягнення цього стану їй потрібне істинне знання. У гармонії зі світом права мають бути усі складові правової людини як особистості, в тім числі й розум а також продукти його діяльності. Уявлення, які гармонують з дійсністю, тобто відповідають їй, виявляються важливим засобом досягнення гармонії зі світом і самої особистості. Такі уявлення, що відповідають реальному стану справ, і називають істинними. Істинні правові уявлення виступають засобом досягнення гармонії людини як правової істоти і світу права.

У кримінальному процесі вживається поняття матеріальної істини, тісно пов'язане з категорією істини в її філософському трактуванні. «Абсолютно неприпустимо і ненауково міркувати так, що теорія пізнання – це одне, а теорія доказів у кримінальному процесі – зовсім інше, що зв'язку між ними немає, що гносеологічна проблема – галузь філософії, а вчення про матеріальну істину в кримінальному процесі – питання юриспруденції, судової практики, через що останнє питання і повинне розв'язуватися поза всякою залежністю від загальнофілософських положень», – писав М. С. Строгович [8, с. 16]. При цьому він застерігав і від спрощеного підходу, механічного перенесення загальнофілософських положень на галузь спеціальних питань кримінального процесу. Поняття матеріальної істини розглядалось ним як тотожне поняттю предметної істини у такому висловлюванні Маркса: «Питання про те, чи має людське мислення предметну істинність, – зовсім не питання теорії, а практичне питання. У практиці повинна людина довести істинність, тобто дійсність і могутність, посеїбність свого мислення. Спір про дійсність чи недійсність мислення, яке ізолюється від практики, є чисто схоластичне питання» [9, с. 1]. Матеріальна істина у кримінальному процесі – це істина у кримінальній справі, яка дістала фактичне («матеріальне») підтвердження.

Гносеологічні дослідження здійснюються людиною. Зокрема, людина в межах гносеології та гносеології права розробляє методи дослідження у сфері права (виступаючи тут в іпостасі правової людини) вона відповідним чином модифікує ці методи і виробляє специфічні методи правового пізнання. Вибір методів для дослідження того чи іншого об'єкта визначається його природою та парадигмою науки. Парадигма є найглибшим підґрунтям нашого знання про світ, що свідчить, зокрема, про зв'язок гносеології з онтологією.

Розглянемо питання про парадигму докладніше, оскільки воно має принципове значення і для правового пізнання. Дуже важливу роль у науці відіграла (і значною мірою продовжує відігравати) механістична парадигма. У двадцятому сторіччі на зміну їй приходить нова парадигма. Вона містить визнання множинності істини і творчого характеру образів навіть тих об'єктів, що їх вивчає фізика. У попередній парадигмі ключовим було положення про те, що існує лише одна істина, тобто що людина здатна осягти об'єкт (хоч би яким складним він не був) в усьому багатстві його якостей. У ХХ ст. наука довела, що може бути побудовано кілька різних образів того самого об'єкта, які в певному розумінні навіть суперечать одне одному, але разом із тим рівною мірою обґрунтовані, тобто однаково істинні. У своїй сукупності вони і складають, згідно з принципом доповнюваності, загальну картину об'єкта [10, с. 143]. Відповідно до нової парадигми все у світі взаємопов'язано і розвивається, тобто вона має діалектичний характер. Деякі дослідники навіть називають світ живим [11, с. 379].

У світі права (в широкому розумінні) все також взаємопов'язане, і його можна розглядати як живий світ, що постійно розвивається. Внутрішнім джерелом його розвитку є суперечність між правовою свідомістю, уявленням про належний стан правової реальності, та наявним станом цієї реальності як суцього. Тут ми маємо ще один аспект взаємодії гносеології права та онтології права.

Досліджуючи зв'язки гносеології права з антропологією права, можна також звернутись до проблеми відображення. К. Маркс і Ф. Енгельс запропонували трактування пізнання як процесу відображення дійсності, що існує незалежно від свідомості, передуючи їй. При цьому вони були схильні до розуміння даного процесу як пасивного. Згодом до такого підходу були внесені корективи, було визнано творчий характер пізнання. Зокрема, цієї позиції дотримувались представники київської філософської школи. Наприклад, В. П. Іванов акцентував увагу на взаємозумовленості відображення й творчості, відповідно актуалізуючи проблему свободи як сутнісної властивості людини [12, с. 135].

Далі, правова гносеологія органічно пов'язана також з правовою праксеологією – пізнавальна діяльність у правовій сфері є складовою правової діяльності взагалі, а теорія правової діяльності є результатом відповідних пізнавальних процедур.

Праву притаманний інтерсуб'єктивний характер, тут людська діяльність завжди виступає як взаємодія, як організована співпраця багатьох людей. Наші дії визначаються нашим баченням ситуації. Узгодженість взаємодії у правовій сфері залежить від міри взаєморозуміння, від того, чи керуються люди у своїй діяльності спільним, єдиним уявленням про світ права. Таким чином, питання про істинне знання у цій сфері стає питанням про можливість досягнення взаєморозуміння і раціональної організації спільної діяльності людей. Істину можна розглядати як принциповий чинник організації правової діяльності. З іншого боку, процес віднайдення істини у сфері права є складовою діяльності людини як правової істоти, правової діяльності в широкому розумінні. Отже, правове пізнання має органічні взаємні зв'язки з правовою діяльністю, а правова гносеологія – з правовою праксеологією.

Проблема істини є також своєрідним каналом взаємодії правової гносеології та правової аксіології як вчення про ціннісний аспект права. Істина є критерієм значущості цінностей. Багато хто вважає науку морально й етично нейтральною, такою, що нічого не каже про цілі і про те, що повинно бути. Вони, таким чином, роблять неминучим висновок: якщо цілі не можуть прийти зі сфери строгого знання, то вони повинні прийти ззовні і не можуть мати наукового характеру. Але загалом правомірним є поняття справжніх, істинних цінностей, що, на відміну від хибних, відповідають природі людини, визначають істинні норми її життя. В сучасному світі вибір істинних цінностей життя та їх практичне ствердження стають настільки актуальними, що від цього залежить не лише конкретний шлях розвитку суспільства, але й сама можливість його існування. Цінності повинні мати природне джерело. Їх потрібно віднайти, тобто відкрити або розкрити шляхом людського пізнання, звернення до практичного та філософського досвіду людей, саме відкрити, а не винайти, сконструювати або створити. З іншого боку, істина також є цінністю *homo sapiens*, якщо її брати у функціональному плані – як ідею, мету, метод, принцип пізнання і перетворення дійсності.

Істинні загальнолюдські цінності – це життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо. Істинним правовими цінностями можна вважати ті цінності, які створюються правовою людиною для впровадження у суспільне життя загальнолюдських цінностей. Правові цінності

виступають цінностями-засобами стосовно загальнолюдських цінностей як цінностей-цілей. До кола істинних правових цінностей-засобів відносяться права та свободи людини і громадянина, законність, правопорядок тощо. Вони своєю чергою виступають цілями щодо інших правових цінностей, які слугують засобами їх досягнення. Це передусім правові норми та правові інститути як групи взаємопов'язаних правових норм, котрі регулюють окремі види суспільних відносин.

Висновки. Правова гносеологія має діалектичні взаємозв'язки з правовими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією. Ці зв'язки можуть бути як прямими, так і опосередкованими. Зокрема, областю перетину правової гносеології з кожною іншою зазначеною складовою філософії права є проблема істини. Правова гносеологія є необхідною складовою філософії права як діалектичної єдності зазначених філософсько-правових дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козловський А. А. Право як пізнання: вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
2. Корнев Г. П. Идеонормативная концепция истины. Философия и правоприменение / Г. П. Корнев. – М. : Акад. проект, 2006. – 352 с.
3. Рэнд А. Введение в объективистскую эпистемологию / А. Рэнд. – М. : Астрель, 2012. – 352 с.
4. Чалмерс Д. Сознующий ум. В поисках фундаментальной теории / Д. Чалмерс. – М., 2015. – 512 с.
5. Ильин В. В. Теория познания. Герменевтическая методология. Архитектура понимания / В. В. Ильин. – М. : Проспект, 2018. – 184 с.
6. Пучков Д. Диалектика. Путь к истине / Д. Пучков, М. Попов. – СПб. : Питер, 2018. – 384 с.
7. Філософія права : підручник / [О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.] ; за ред. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2014. – 250 с.
8. Строгович М. С. Избранные труды / М. С. Строгович. – М. : Юрид. лит., 1990. – Т. 3 : Теория судебных доказательств. – 299 с.
9. Маркс К. Тези про Фейербаха / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-ге вид. – Київ : Держполітвидав УРСР, 1959. – Т. 3. – 604 с.
10. Бандура О. О. Правознавство в системі наукового знання: аксіологічно-гносеологічний підхід : монографія / О. О. Бандура. – Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 272 с.
11. Арнтц У. Кроличья нора, или что мы знаем о себе и Вселенной / У. Арнтц, Б. Чейс, М. Висенте. – М. : Изд-во «Э», 2016. – 448 с.
12. Человек и мир человека (Категории «человек» и «мир» в системе научного мировоззрения) : монографія / [В. И. Шинкарук, В. П. Иванов, И. Н. Молчанов и др.] ; под ред. В. И. Шинкарука. – Киев : Наук. думка, 1977. – 344 с.

REFERENCES

1. Kozlovskiy, A.A. (1999). *Pravo yak piznannia: vstup do hnoseolohii prava [The right as knowledge: the introduction to the law of gnoseology]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
2. Kornev, G.P. (2006). *Ideonormativnaia koncepcia istiny. Filosofiia i pravoprimerenie [Ideological concept of truth. Philosophy and Law Enforcement]*. Moscow: Akad. proekt [in Russian].
3. Rend, A. (2012). *Vvedenie v obektivistskuiu epistemologiju [Introduction to Objectivist Epistemology]*. Moscow: Astrel [in Russian].
4. Chalmers, D. (2015). *Soznaiuscii um. V poiskah fundamentalnoi teorii [Conscious mind. In search of a fundamental theory]*. Moscow [in Russian].
5. Ilin, V.V. (2018). *Teoriia poznaniia. Hermenevticheskaia metodologija. Arhitektura ponimaniia [Theory of knowledge. Hermeneutic methodology. Understanding architecture]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
6. Puchkov, D., & Popov, M. (2018). *Dialektika. Put k istine [Dialectics. The path to truth]*. SPb.: Piter [in Russian].
7. Danylian, O.H., Bairachan, L.D., & Maksymov, S.I. (et al.). (2014). *Filosofiia prava [Philosophy of Law]*. O.H. Danylian (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Strogovich, M.S. (1990). *Izbrannye trudy [Selected Works]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
9. Marks, K., & Enghels, F. (1959). *Tezy pro Feyierbakha [Thoughts about Feuerbach] (2nd ed.)*. Kyiv: Derzhpolitvydav URSS [in Ukrainian].
10. Bandura, O.O. (2010). *Pravoznavstvo v systemi naukovooho znannia: aksiolohichno-hnoseolohichniy pidkhid [Jurisprudence in the system of scientific knowledge: axiological and epistemological approach]*. Kyiv: Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
11. Arntc, U., Cheis, B., & Visente, M. (2016). *Krolichia nora ili chto my znaem o sebe i Vselennoi [Rabbit hole or What we know about ourselves and the Universe]*. Moscow: Izd-vo "E" [in Russian].
12. Shinkaruk, V.I., Ivanov, V.P., & Molchanov, I.N. (et al.). (1977). *Chelovek i mir cheloveka (Kategorii "chelovek" i "mir" v sisteme nauchnogo mirovozzreniia) [Man and the world of man (Categories "man" and "world" in the system of scientific outlook)]*. V.I. Shinkaruk (Ed.). Kiev: Nauk. dumka [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 29.08.2018

Bandura O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Gnosiology of Law as the Constituent Part of Philosophy of Law (General Thoughts)

The dialectical interrelations of legal gnosiology as a component of the philosophy of law along with its other components – legal ontology, anthropology, praxiology and axiology are studied. The relationship of legal epistemology with legal ontology is shown. On the one hand, cognitive processes in law are the part of the sphere of legal existence, as they exist. In general, the act of cognition is an ontological act in the

sense that it occurs in reality. Many researchers include legal ideas, concepts, and theories into the legal reality. On the other hand, ontological and legal knowledge is acquired through methods and approaches that are developed by legal gnosiology, taking into account the achievements of philosophical gnosiology. Mutual connections of legal gnosiology with legal anthropology are disclosed in the conclusions of the article. The entire content of legal anthropology is the product of legal (and general) knowledge and, at the same time, legal knowledge is the function of a human being as a legal one, in this respect, legal gnosiology acts as an integral part of legal anthropology. The conclusion is grounded on the fact that legal gnosiology is organically linked with legal praxiology – cognitive activity in the legal sphere is an integral part of legal activity in general, and the theory of legal activity is the result of the corresponding cognitive procedures. It is shown that legal gnosiology is organically connected with the legal axiology as a doctrine of the value aspect of law. Attention is focused on the question of the criterion of value. This criterion is the truth, the study of which occupies a central place in legal gnosiology (so as in general gnosiology). The problem of truth is also the area of intersection of legal gnosiology with legal ontology, anthropology and praxiology. Consequently, legal gnosiology has dialectical links with other philosophical and legal disciplines and is an integral part of the philosophy of law.

Keywords: philosophy of law; gnosiology of law (legal gnosiology); legal cognition; methods of legal cognition; dialectics.